

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

УДК 1(091)+141.131

ПЛАТОНІВСЬКИЙ МІФ ПРО ПЕЧЕРУ Й ДИСКУСІЇ НАВКОЛО НЬОГО

Володимир Прокопенко

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Анотація:

Розглядається платонівський міф про печеру. Автор твердить, що цей міф є символічним вираженням платонівської педагогічної філософії. Більшість коментаторів Платона недостатньо звертають увагу на заключний етап платонівської пайдейї – повернення до печери. Це зумовлює той факт, що інтерпретатори не помічають політичного змісту платонівської філософії освіти. Автор статті аналізує інтерпретацію міфу, здійснену М. Гайдеггером, і заперечення М. Гайдеггера з боку П. Фрідлендера та В. Йегера.

Прокопенко Володимир. Платоновський міф о пещере и дискуссии вокруг него

Рассматривается платоновский миф о пещере. Автор утверждает, что этот миф следует рассматривать, как символическое выражение платоновской педагогической философии. Большинство комментаторов Платона недостаточно обращают внимание на заключительный этап платоновской пайдейи – возвращение в пещеру. Это приводит к тому, что от них ускользает политический смысл платоновской философии образования. Автор анализирует интерпретацию платоновского мифа, предпринятую М. Хайдеггером и возражения М. Хайдеггера со стороны П. Фридлендера и В. Йегера.

Prokopenko Volodymyr. Plato's myth of the cave and discussions around it

The article discusses Plato's myth of the cave. The author argues that this myth is to be understood as a symbolic expression of Plato's pedagogical philosophy. Most commentators pay little attention to the final stage of the Platonic paideia, the return to the cave. This leads to the fact that interpreters do not notice the political sense of Plato's philosophy of education. The author analyzes the Heidegger's interpretation of Plato's myth and objections by P. Friedlander and W. Jaeger.

Ключові слова:

гуманізм, міф, пайдейя, печера, Платон

гуманізм, міф, пайдейя, пещера, Платон

humanism, myth, paideia, the cave, Plato.

Одна з найзнаменитіших платонівських алегорій – розповідь про печеру, що наведена в сьомій книзі «Держави», завжди привертала велику увагу дослідників платонівської філософії. Постійна увага до неї свідчить про актуальність проблеми відображення в поняттях сучасного філософського мислення ідей, що належать до числа найважливіших у філософії Платона. Крім історично-філософської актуальності, ці «спелеологічні» дослідження часто стають потужним стимулом для переосмислення проблем сучасної філософії.

Упродовж останніх десятиріч з'явилася значна кількість праць, що справили найбільший вплив на сучасне платонознавство. Це, безумовно, праця М. Гайдеггера «Вчення Платона про істину», що окремо аналізується в нашій статті, інтерпретативне есе А. Блума, вміщене у виданні перекладеної ним платонівської «Держави» [5], статті та монографії Л. Брісона [6], Дж. Вілбердінга [17], М. Ерлера [7], Т. Моріса [15], Дж. Стюарта [16], Р. Хуарда [12].

Основна мета нашої статті полягає в доведенні тези про те, що міф про печеру – це символічне вираження платонівської пайдейї, яка є педагогічним і водночас політичним проектом. У тому, що в міфі йдеться саме про пайдейю, сумнівів немає – на це прямо вказують уже перші слова цієї оповіді: «Зробивши це, – сказав я, – зроби подібною, будь ласка, нашу людську

природу, з огляду на розумову культуру (παιδείας) і її відсутність (ἀπαιδευσίας), ось до якого стану» [2, с. 209]. Ці слова свідчать про те, що міф треба розуміти не в гносеологічному або онтологічному, а саме в педагогічному сенсі. Такий своєрідний епіграф характерний для Платона не тільки в «Державі», а й в інших діалогах: ми вже помічали, як, наприклад, «Горгій» «починається словами Калікла, що звучать, як девіз або епіграф до діалогу: «На війну і на битву...» («Πολέμου καὶ μάχης...»). Платон використовує непряме повідомлення, що виражає внутрішнє напруження діалогу» [3, с. 33].

Платон детально змальовує важкий стан людей у печері [2, с. 209]. Коли починається процес їхнього звільнення, то Платон недвозначно описує його як насильницький: хтось знімає з в'язня кайдани і примушує його повертати шию, рухатися, дивитися в бік світла. Далі насильство стає ще більш болісним: в'язня силоміць тягнуть угору й витягують на сонячне світло, так що «невже він не страждав би й не обурювався б таким насильством?» [2, с. 210]. Людина, яка витерпить усе це, поступово звикає до світла, отримує здатність дивитися на саме Сонце й далі настає кульмінаційний момент міфу: колишній в'язень, який знайшов нарешті-таки свободу й бачення істинного та прекрасного, раптом спускається назад у печеру, де на нього чекає нерозуміння, глузування й навіть імовірна смерть.

Навіщо потрібне це повернення, пояснити неможливо, якщо не враховувати політичну й педагогічну спрямованість міфу. Адже ні істинне знання, ні істинне буття такого повернення не потребують. Сам Платон дає такі пояснення: по-перше, колишній в'язень повертається добровільно, з жалю до своїх друзів-в'язнів; по-друге, він це робить під примусом: звісно, звільнена людина жадає вічно перебувати в істинному бутті, але її визволителі наполягають, що нічого не можна вимагати лише від тих філософів, які виростають як такі, «а вас народили ми для вас же самих і для інших громадян, як це буває серед бджіл – на вождів і царів. Ви виховані краще й досконаліше, ніж ті філософи, у вас більше, ніж у них, здібностей займатися і тим, і іншим. Отож, кожному з вас почергово слід сходити додолу, до інших людей, бути разом із ними й призвичаюватись бачити в їхній темряві. А призвичаївшись, ви незмірно краще, ніж ті, що там живуть, зумієте розпізнати кожне видиво, що воно за одне й образом чого є, бо раніше ви вже споглядали правду в царині прекрасного, справедливого й доброго. І в той спосіб разом із вами ми будемо керувати державою наяву, а не вві сні, як це роблять тепер у більшості держав, де ведуть між собою боротьбу за тіні й чубляться за владу» [2, с. 215]. Тих же, хто не захоче займатися справами держави, Платон урівнює з людьми неосвіченими.

Платонівський міф має цілком певний політичний зміст, у якому поєднуються ідеї держави й виховання. Повернення філософів до печери, звернення їх до державних справ є необхідним етапом філософської пайдейї, оскільки це відповідає вимогам, що висувуються до найвищого рівня мудрості, на якому людина уподібнюється творцям. Якщо Сонце є причиною того становища, в якому перебувають люди-в'язні, то воно ж є і причиною сходження до світла деяких із них – філософів, які повинні зробити те саме стосовно всієї держави. Правління державою і справедливе її перевлаштування починається з пайдейї філософів, але справжня філософська пайдейя відбуватиметься лише тоді, коли самі філософи почнуть будувати справедливу державу, гармонія в якій подібна до гармонійної душі філософа.

У деяких платонознавців ми натрапляємо на інтерпретації, близькі до нашої, що ще більше зміцнює в нас упевненість у тому, що ми маємо рацію: звернімося, наприклад, до книги С. Моносон [14], статті Ю. Куріхара [13] і Дж. Герлі [9], в яких також утверджується думка, що виховання філософів завершується не умоглядом, а політикою. На підставі цього й на противагу сталій традиції С. Моносон вважає

Платона другом і прихильником демократії, а Дж. Хаман зауважує, що діалог слід читати як трагедію про нещастя філософів [10]. Проте слід визнати, що найбільш впливовою інтерпретацією ХХ ст. є версія М. Гайдеггера. Якщо в англо-американській літературі вона загалом відома, але мало популярна, то в європейських історично-філософських дослідженнях до неї звертаються вже досить часто, вона нерідко сприймається як «стандартна версія» (див., наприклад, статтю О. Михайловського [1]) і саме так підтримується більшістю дослідників платонівської філософії.

Інтерпретація Гайдеггером платонівського міфу міститься у праці «Вчення Платона про істину». Уперше цей текст вийшов друком у «Духовній традиції» (*Geistige Überlieferung*) в 1942 р, пізніше – увійшов до збірки «Колійні знаки» (*Wegmarken*), що побачила світ у 1967 р. В основі цієї публікації – семінар М. Гайдеггера, який він вів у зимовому семестрі 1930–1931 рр. в університеті Фрайбурга. Починає Гайдеггер із практично повного відтворення тексту платонівського міфу [Resp. 514a–517a], якому передують попередження про те, що «вміщені в дужках уривки доданого перекладу виходять за обсяги грецького тексту, пояснюючи його» [4, с. 345], – заява абсолютно зайва для тих, хто вже ознайомлений із перекладацькою манерою Гайдеггера, для якої точність і буквализм ніколи не були основними цінностями, поступаючись інтерпретаційній складовій перекладу, іноді досить сміливій.

Опис світу печери як світу відображень і тіней у протиставленні його істинному світу Сонця, як зауважує Гайдеггер, не є головним завданням Платона. Це судження спрямоване проти гіперболізації вчення про ідеї. Гайдеггер зазначає, що в міфі Платон привертає увагу до сили й руху (*δύναμις*): «Процеси ж, про які йдеться, суть переходи з печери до денного світла й звідти назад, до печери. Що відбувається під час цих переходів? Завдяки чому ці події стають можливими? Звідки отримують вони свою необхідність? До чого йде справа при цих переходах» [4, с. 349]? Ці переходи, на думку Гайдеггера, слід розуміти не просто як зміну місця перебування людини, а як зміну самої її істоти, про що свідчить той факт, що ці переходи бувають поступовими й повільними. А це також означає, що зміни в людині не відбуваються внаслідок запозичення й наслідування, вони є розгортанням того, що вже спочатку в ній закладено («із уже закладеної в людській істоті віднесеності в стійку поведінку» [4, с. 351]).

Звернімо увагу на знамените гайдеггерівське визначення пайдейї, яке наводимо повністю: «Таке переучування й привчання людської істоти

до тієї чи іншої відведеної їй царини – суть того, що Платон називає *παιδεία*. Слово не перекладається. Пайдейя означає, згідно з платонівським визначенням, *παραγωγή ὅλης τῆς ψυχῆς*, керівництво до зміни всієї людини в її істоті» [4, с. 350]. Перед нами характерний приклад гайдеггерівської манери мислити грецькі поняття по-грецьки: негідним, із погляду класичної філології, еквівалентом *ψυχή* «людина в її істоті», автор звільняється від слова «душа», яке вже не мислимо для нас без його християнських конотацій, що накопичилися за два тисячоліття.

Продовжимо цитату: «тому пайдейя є власне перехід, а саме перехід до неї, пайдейї, з апайдевії. Зважаючи на цей перехідний характер, пайдейя назавжди залишається співвіднесеною з апайдевією. Загалом до слова пайдейя найближчим є наше слово «освіта», хоча й не цілком. Звичайно, цьому слову нам доведеться спочатку повернути його вихідну йменувальну силу, забувши про те хибне тлумачення, яке воно отримало наприкінці ХІХ ст. «Освітою» сказано двоїсте. «Освіта є водночас і формування, і керованість певним зразком. Протилежне пайдейї – апайдевія, неосвіченість. В останній – і не пробуджено розгортання основної настанови, і не виставлений визначальний про-образ. Роз'яснювальна сила «притчі про печеру» зосереджується на тому, щоб через наочність розказаної історії зробити зримою й пізнаваною істоту пайдейї» [4, с. 350]. Гайдеггер не дає позитивного визначення змісту пайдейї – на всі платонівські міркування про порядок вивчення наук він просто не звертає увагу й протиставляє пайдейю апайдевії як образ, форму, *das Gestalt* – не-освіченості й не-оформленості. Для нього важливішим є те, що притча розкриває погляд на зміну істоти істини. Що, запитує він, змикає освіту й істину в сутнісній єдності? Якщо істина є *ἀλήθεια*, слово, яке Гайдеггер передає як «непотаємність» або «неприхованість», то неприхованістю для людини виявляються різні царини, «все те, що відкрито наявне в колі людського місцеперебування» [4, с. 351]. Оскільки у процесі своїх переходів у міфі про печеру людина проходить, за Гайдеггером, чотири стадії (деякі коментатори міфу нараховували до п'ятнадцяти (!) таких переходів [4, с. 16]), то їм відповідають і стільки ж стадій піднесення до «істинного, тобто до власне істини». Остання, четверта стадія переміщень людини, спуск до печери, за Гайдеггером, також має справу з істиною, хоча саме це слово вже не звучить в оповіді Платона. Тут «...вище з непотаємного повинно бути вирване в боротьбі з низьким і впертим приховуванням; переміщення з печери у

простір світлого дня стає боротьбою не на життя, а на смерть. Те, що «привація», яка відвойовує завоювання непотаємного, належить до суті істини, на це натякає четвертий ступінь «притчі». Тому й вона, як і три попередні частини «притчі про печеру», має справу з алетесєю» [4, с. 353].

Гайдеггер зосереджує увагу на розгляді понять *ἰδέα*, *ἀγαθόν* і на тих змінах, які відбуваються з поняттям істини, *ἀλήθεια*. Платонова думка про істину приховує в собі двозначність, яка в нього полягає в поєднанні архаїчного, власне грецького розуміння істини як неприхованості та засад того бачення істини, яке згодом розгорнулося в метафізичне розуміння істини як відповідності. Гайдеггер покладає на Платона відповідальність за перетворення *ἀλήθεια* на *veritas* і *Wahrheit* (яку пізніше він перекладе на Парменіда), за те, що істина відтепер стає не рисою самого буття, а характеристикою пізнання суцього. Така трансформація основоположних слів мислення веде до того, що мислення про суще стає у Платона «вдивлянням в ідею», що означає і початок метафізики. Відповідно пайдейя Платона, як уважає Гайдеггер, є водночас і початком гуманізму.

П. Фрідлендер, визнаючи, що гайдеггерівське трактування понять *λόγος* і *ἀλήθεια* «визначили мислення цілого покоління» [8, с. 221], піддає сумніву гайдеггерівську етимологію слова *ἀλήθεια*, зокрема розуміння початкової альфи як альфи привативум із коренем *λανθάνω*, і наводить історичні приклади використання цього слова не в гайдеггерівському значенні. Виходячи з цього, П. Фрідлендер критикує тезу Гайдеггера про зміну Платоном розуміння істини й твердить: «три лики грецької *aletheia* стали зрозумілі: онтологічний, епістемологічний і екзистенційний. У Платона вони з'єднані найтісніше; в цьому відношенні, так само, як і в більшості інших, він є вершиною грецької філософії. Гайдеггер ясно дав мені це зрозуміти, за що я йому вдячний, але його міркування про «непотаємність», разом з усією заснованою на ній конструкцією, не тільки неправильне й уводить в оману, а й не дає Гайдеггерові завершити те найголовніше, що він хотів зробити» [8, с. 229].

Коли Гайдеггер розпочинає розмову про гуманізм у контексті теми пайдейї, виникає ясне відчуття прихованої полеміки з В. Йегером. На перший погляд, такої полеміки не могло бути через те, що семінар Гайдеггера відбувся на два роки раніше, ніж вийшов у світ перший том йегерівської «Пайдейї», але не слід забувати про те, що Йегер розробку ідей «третього гуманізму» розпочав значно раніше. Уперше назва «третій гуманізм» прозвучала в доповіді

послідовника Йегера Е. Шпрангера «Сучасне становище гуманітарних наук і школа» (*Der gegenwärtige Stand der Geisteswissenschaften und die Schule*, 1921), а в 1928 р. Йегер у журналі «*Die Antike: Zeitschrift für Kunst und Kultur des klassischen Altertums*», який він видавав у Берліні та Лейпцигу, опублікував програмну статтю «Місце Платона в системі грецької освіти» («*Platons Stellung im Aufbau der griechischen Bildung*»).

На відміну від Йегера, для Гайдеггера поняття гуманізму має швидше негативний, ніж позитивний сенс: із платонівської пайдейї починається новоевропейський антропоцентризм, де людина судить буття за ідеями й оцінює за цінностями. Гайдеггер розуміє платонівську пайдейю як те, що трансформує істину-непотаємність в ідею істини, яка вже містить у собі початок ціннісного мислення, ідею культури, що веде до забуття буття й до утвердження суцього як єдиного горизонту людського буття.

Підсумовуючи, зазначимо, що платонівський міф про печеру, який є смисловим центром діалогу «*Держава*», має бути прочитаний

повністю, з урахуванням усіх переходів людини з печери й назад, тоді стає зрозумілим, що мета пайдейї, за Платоном, полягає не у вихованні мудреця, зайнятого винятково самоспогляданням, а у формуванні філософа-творця, який уподібнюється Сонцю. Тому спуск у печеру для філософа – необхідне завершення пайдейї, її найвищий етап. Справа виховання філософів є політичною справою: оскільки в несправедливій державі розумні душі приречені на псування або безглузду смерть, то побудова справедливої держави є і мета, і умова філософської пайдейї. Аналіз інтерпретації цього міфу Гайдеггером дає змогу нам більш глибоко зрозуміти сутність пайдейї як розгортання внутрішнього змісту людини. Гайдеггер доходить висновку, що пайдейя є поворотом людини в її найглибших основах. Тим самим він порушує питання про сутність культури й гуманізму, а важливим результатом обговорення платонівського міфу й дискусій навколо нього у ХХ ст. стає актуалізація та переосмислення фундаментальних філософських понять.

Список використаних джерел

1. Михайловский А. В. Философия как эзотерическое знание: к интерпретации притчи о пещере у Мартина Хайдеггера / А. В. Михайловский // Платоновский сборник : Т. 2. — М. ; СПб. : РГГУ-РХГА, 2013. — С. 410—437.
2. Платон. Держава / Платон ; пер. з давньогр. Д. Коваль. — К. : Основи, 2000. — 355 с.
3. Прокопенко В. В. О софистических диалогах Платона / В. В. Прокопенко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. — Серія : Філософія. Філософські перипетії. — 2011. — № 952 (43). — С. 30—41.
4. Хайдеггер М. Время и бытие / М. Хайдеггер. — М. : Республика, 1993. — 447 с.
5. Bloom A. Interpretive Essay / A. Bloom // *The Republic of Plato*. — USA : BasicBooks, 1991. — P. 305—437.
6. Brisson L. Plato the Mythmaker / L. Brisson. — Chicago and London : The University of Chicago Press, 1998. — 188 p.
7. Erler M. Socrates in the Cave. Platonic Epistemology and the Common Man [Електронний ресурс] / M. Erler // *Journal of the International Plato Society*. — 2004. — № 4. — Режим доступу: <http://gramata.univ-paris1.fr/Plato/article45.html> (25.12.14).
8. Friedlander P. Plato / P. Friedlander ; Translated from the German by Hans Meyerhoff // P. Friedlander. *Plato* : Vol. 1—3. — New-York : Pantheon Books, 1958—1969. — Vol. 1. — 1958. — 422 p.
9. Gurley J. Platonic Paideia / J. Gurley // *Philosophy and Literature*. — 1999. — Vol. 23.2 — P. 351—377.
10. Harman J. The Unhappy Philosopher : Plato's "Republic" as Tragedy / J. Harman // *Polity*. — 1986. — Vol. 18. — № 4. — P. 577—594.
11. Heidegger M. Platons Lehre von der Wahrheit / M. Heidegger. *Weg-marken*. — Frankfurt a. M. : Klostermann, 1996. — S. 203—238.

References

1. Mikhailovskii, A. V. (2013). Philosophy as esoteric knowledge: the interpretation of the parable of the cave by Martin Heidegger. *Platonovskii sbornik* : Vol. 2. Moscow : SPb. : RGGU-RHGA. 410—437 [in Russian].
2. Plato (2000). *The Republic*. Ttransl. by D. Koval'. Kyiv : Osnovy [in Ukrainian].
3. Prokopenko, V. V. (2011). On Plato's Sophistical Dialogues. *Visnyk Kharkivs'kogo natsional'nogo universytetu imeni V. N. Karazina*. Series : philosophy. *Filosofs'ki peripetiyi*, 952 (43), 30—41 [in Russian].
4. Heidegger, M. (1993). *Time and Being*. Moscow : Respublika [in Russian].
5. Bloom, A. (1991). Interpretive Essay. In : *The Republic of Plato*. USA : Basic Books. 305—437 [in English].
6. Brisson, L. (1998). *Plato the Mythmaker*. Chicago and London : The University of Chicago Press [in English].
7. Erler, M. (2004). Socrates in the Cave. Platonic Epistemology and the Common Man. *Journal of the International Plato Society*, 4. Retrieved from : <http://gramata.univ-paris1.fr/Plato/article45.html> [in English].
8. Friedlander, P. (1958). *Plato*. Translated from the German by Hans Meyerhoff. Vol. 1—3. New-York : Pantheon Books, 1958—1969. Vol. 1 [in English].
9. Gurley, J. (1999). Platonic Paideia. In : *Philosophy and Literature*. Vol. 23.2, 351—377 [in English].
10. Harman, J. (1986). The Unhappy Philosopher : Plato's "Republic" as Tragedy. *Polity*, Vol. 18.4, 577—594 [in English].
11. Heidegger, M. (1996). *Platons Lehre von der Wahrheit*. *Weg-marken*. Frankfurt a. M. : Klostermann. 203—238 [in German].

12. Huard R. L. *Plato's Political Philosophy: the Cave* / Roger L. Huard. — New York: Algora Publishing, 2007. — 180 p.
13. Kurihara Y. *Plato on the Ideal of Justice and Human Happiness: Return to the Cave (Rep. 519e–521b)* / Y. Kurihara // *Philosophical Inquiry*. — 2008. — Vol. 30, Issue ¾ — P. 77—86.
14. Monoson S. *Plato's Democratic Entanglements. Athenian Politics and the Practice of Philosophy* / S. Monoson. — Princeton: Princeton University Press, 2000. — 252 p.
15. Morris T. F. *The Way Out of Plato's Cave* / T. F. Morris // *Scholias*. — 2008. — NS 17. — P. 2—18.
16. Stewart J. A. *The Myths of Plato* / J. A. Stewart. — London: MacMillan and Co. — 1905. — 532 p.
17. Wilberding J. *Prisoners and puppeteers in the cave* / J. Wilberding // *Oxford Studies in Ancient Philosophy*. — New-York: Oxford University Press. — 2004. — Vol. 27. — P. 15—40.
12. Huard, R. L. (2007). *Plato's Political Philosophy: the Cave*. New York: Algora Publishing [in English].
13. Kurihara, Y. (2008). *Plato on the Ideal of Justice and Human Happiness: Return to the Cave (Rep. 519e—521b)*. *Philosophical Inquiry*, Vol. 30, Issue ¾, 77—86 [in English].
14. Monoson, S. (2000). *Plato's Democratic Entanglements. Athenian Politics and the Practice of Philosophy*. Princeton: Princeton University Press [in English].
15. Morris, T. F. (2008). *The Way Out of Plato's Cave. Scholia*, NS 17, 2—18 [in English].
16. Stewart, J. A. (1905). *The Myths of Plato*. London: MacMillan and Co [in English].
17. Wilberding, J. (2004). *Prisoners and puppeteers in the cave. Oxford Studies in Ancient Philosophy*. New-York: Oxford University Press. Vol. 27. 15—40 [in English].

Відомості про автора:

Прокопенко Володимир Володимирович
 pvlad99@gmail.com
 Харківський національний університет
 імені В. Н. Каразіна,
 пл. Свободи, 4, м. Харків, Харківська обл.,
 61022, Україна
 doi:10.7905/vers.v0i4.1016

*Надійшла до редакції: 13.02.2015 р.
 Прийнята до друку: 23.02.2015 р.*

Information about the author:

Prokopenko Volodymyr Volodymyrovych
 pvlad99@gmail.com
 Kharkiv V. N. Karazin National University
 4 Svoboda Square, Kharkiv, Kharkiv region, 61022,
 Ukraine
 doi:10.7905/vers.v0i4.1016

*Received at the editorial office: 13.02.2015.
 Accepted for publishing: 23.02.2015.*